

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

6.

DISSERTATIONES ARCHÆOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHÆOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1964.

Régészet és történelem

/A Magyar Történelmi Társulatban 1963 január 30.-án tartott előadás vázlata./

Megjegyzés: a vázlat bővebb ott, ahol még meg nem irt dolgokról esik szó, rövidebb, ahol irodalomra hivatkozhatik. Az előadást a szerző rögtönzött táblai vázlatokkal kíserte.

1./ Az előadás célja, hogy a történelemtudomány művelőit megismertesse a régészeti munkával, lehetőségekkel, módszerekkel, eredményekkel s ezáltal a két tudomány szak kutatóit közelebb hozza egymáshoz. Nem lesz szó tervekről és vágyálmokról, sem keserű bírálatról, hanem elsősorban a régészeti műhelymunka bemutatásáról.

2./ Az előadás tárgyának további elhatárolása. Mivel a hallgatóság javarészt az írásbeliség korának történetét kutatja, az előadás is ezt a kort öleli fel, közelebbről a népvándorlás korát, s a magyar középkort. Hallgat tehát az őskorról, amelyben a régészet a vezető szó, nem idéz római kori példákat sem, várván, hogy a hozzászólások során e kor szakemberei kiegészítik mondanivalóját. De még a mondott korokban sem törekedhetik az előadás a kérdések kimerítésére, inkább néhány eredménnyel kapcsolatosan a nehézségeket igyekeznek felvázolni s a régészeti és történelmi kutatómunka határterületein időzik hosszabban. Tovább szűkíti a témát még az is, hogy a szerző a példákat nagyrészt saját munkásságából meríti, mert itt tapasztalta közvetlenül az anyag ellenállását, a történelmi forrásokkal való egyeztetés alakulását.

3./ Valamit a régészről és az ásatásokról. A régész a szó legszorosabb értelmében véve komplex felkészültségű kell legyen, hiszen leletei, ásatásai az egykori élet minden terü-

letéről valók. Jól kell ásatnia /erről még alább néhány szót/, de ugyanigy kell értenie, szinte a kézműves szintjén seregni mesterség régi munkamódjához /ötvös, fazekas, kőfaragó, bronzöntő, nyerges, csontfaragó, üvegfuró, kovács, földműves, állattenyésztő, építész, stb., stb/. Értenie kell az egykoru történeti források felhasználásához, településtörténelemhez, földrajzi morfológiához, néprajzhoz, természetesen ismernie kell alkotó módon a történelem mozgató erőiről eddig szerzett tudást, néha a vallástörténetbe kell elmélyedjen, máskor stratégiai ismereteket kell elsajátítania, mert enélkül nem nyulhat a fegyvertörténet, vártörténet kérdéseihez, élénken kell figyelnie a nyelvben megmaradt műveltségi nyomokra, s ki tudná felsorolni, hogy még mi mindenre, hiszen az ásatások a mult sokirányu jelenségcsoportjait tárják fel, s ezekben szinte a kortárs otthonosságával kell mozognia a régésznek. Természetesen ilyen egyetemes tudásu ember elképzelhetetlen, s ezért egyikünk inkább emilyen, másikunk amolyan kérdésekben járatos, annak anyagát s módszereit ismeri, s alakítja. De az ásatáskor legalább valamennyire mindenhez kell érzékének lennie, hogy a jelenségek fontosságát felismerhesse, mert figyelmetlenségével tönkretethet egy sereg lényeges megfigyelni valót. Az ásatás tehát nem készen kapott módszerek egyszerű alkalmazása, hanem bizonyos fokig már a helyszínen alkotó-rekonstrukciós munka. S mi az ásatás eredménye? Történelemszövegen szólván: oklevélszöveg. E felbukkanó hasonlat lényeges következtetéseket ígér. Képzeljük el, hogy példának okáért egy Árpád-kori falu 800x400 méteres hatalmas területe nem más, mint egy, ekkorára felnagyított oklevél. Szövegét egyelőre nem ismerjük, mert csak a földtakaró eltávolítása után válik olvashatóvá. Ki merne vállalkozni arra, hogy 50-60 méternyi, nem is egybetartozó terület feltárása után - ami képzelt oklevelünkben néhány, egymástól távolálló szónak, vagy töredék szövegrésznek felel meg - képet alkosson az Árpád-kori faluról? Mig azonban egy oklevél az Országos Levéltárban vagy máshol egyszerűen

kézbevehető, az említett nagyságu falu teljes feltárása, jelenlegi lehetőségeink mellett fél emberéletnyi időt követel! /A Csongrád-felgyői honfoglaláskori település eddigi feltárásait bemutató vázlatok, s a felvetődő kérdések rövid ismertetése/. - Megértjük történelemkutatóinkat, s örvendünk a velünk szemben támasztott türelmetlen követeléseknek, de a történészek is értsék meg, hogy százados mulasztást nem lehet egy évtized alatt pótolni.

4./ A kétféle forrás-anyag további különbségeiről.

a/ A korai írott források - ha egyáltalán említik - az uralkodó osztályok szemszögéből írnak, pl. a középkori földművesről, halászról, mesteremberről, stb. Az ásatások ezzel szemben épen ezek életének és munkájának hiteles emlékeit tárják fel. Azt mondhatnók, hogy az ásatások szaporodtán, az egykori alsóbb társadalmi osztályok, rétegek kutatásának gondja nagyrészt a régészekre hárul majd.

b/ Erre azért is számíthatunk, mert középkori írott forrásaink aligha szaporodnak jelentős mértékben, ezzel szemben több ezer elpusztult falunk s ugyanannyi temetőnk vár még feltárásra, mert régészetünk épen csak elindította ezt a munkát. Míg tehát az oklevelek, stb. száma változatlanul vehető, a régészeti források beláthatatlan gyarapodása várható.

c/ A leleteknek természetesen nagy hátrányai is vannak az írott forrásokkal szemben. Alább egy példán érzékeltetem ezt, itt csupán arra utalok, hogy a leletekből hiányzik az egyéniség megragadásának lehetősége. Mi ugyyszólván személytelen anyaggal dolgozunk, inkább csak a társadalmi mozgás erővonalaira, alakulásukra s a lassan halmozódó erők természetére tudunk fényt vetni; a nagy történelmi alakok csak sejtődnek ezek mögött - de csak akkor, ha forrásokból tudunk róluk. Jó példa erre III. Béla sirja. Aránylag szegényes sirleleteiből ugyan mi közelíti hatalmas egyéniségét? A nagysán-

dori, vagy cézári hódítások nyomát megtalálja a régész, de milyen fakó a kép, ha nem tudjuk az írott források életével megtölteni. Még a rettentő mongol hódítást is csak elpusztult falvaink százai őrzik, de mongol sirunk talán csak egyetlen van. Milyen okát adhatnók tehát a pusztulásnak? Talán-talán, ha időben visszafelé nyomoznók a keletibb területek pusztulását, eljutnánk a Titkos Történet honába, de mégis magyarázatlan maradna az egésznek történelmi logikája.- Bár azt mondtam, hogy az őskorról nem beszélek, de valójában az elmondottakkal már felvetődött az írás nélküli idők történelemírásának néhány alapvető kérdése is.

5./ A kétfajta forrásanyag kiegészíti egymást. Az eddig elmondottak arra készítetnek, hogy vizsgáljuk meg történész szemmel a régészet lehetőségeit és a következtetések határait. Tegyük fel, hogy a honfoglalás és államalapítás korából nem maradt volna írott forrásunk. Nézzük, mit mondana erről a korról a régészet. Tekintsük tehát úgy ezt a kort, mintha a névtelen őskor valamelyik szakasza lenne. /A mondottakat térképvezérléssel kísérték a szerző, hogy szemléletessé tegye/:

a/ A honfoglaláskori és kora-Árpád-kori házak vizsgálatából a régész nagy térképet rajzolna, amely magában foglalná hazánkon kívül Ausztria nyugati peremét, Csehszlovákiát, Lengyelországot, Jugoszlávia északi sávját, Romániát, Ukrajnát. - Meg kellene állapítania, hogy ennek az óriási területnek nagyjából közös földműves műveltsége volt.

b/ Erre a térképre rávetülne a cserépbográcsok elterjedésének területe, amely a Káspi kaputól hazánk nyugati határáig terjedve ékként nyomulna be az előbb jellemzett műveltségekbe. Ez, párosulva honfoglaláskori lovas-temetkezéseink s bizonyos tárgyi és fegyverformák térképével, világosan mutatná, hogy a földművesek közé állattenyésztő, pusztai nép hatolt be.

c/ Gazdagítsuk térképünket a keleti s nyugati pénzek elterjedésével. Ezek nagyjából Lengyelország s hazánk területén érintkeznek egymással, még hozzá aként, hogy a X. század közepén megszűnik a keleti pénzek forgalma, s utána karoling jellegű pénzverés keletkezik hazánkban. A régész ezt a jelenséget nyilván kapcsolná a lovastemetkezések lassu megszűntével, a keleti elem felszívódásával.

d/ Ugyanakkor azonban váratlan jelenségre lenne figyelmes: a temetők határtalan elszegényedését állapítaná meg. Nem tudván a történelmet, csak sejtené, hogy ezt a tünetet a kereszték megjelenésével kapcsolhatja, tudván, hogy a keresztény temetés milyen tilalmakkal jár /nyugati régészeti anyagból!/. Észrevenné azt is, hogy a kereszték elterjedése kelet felé nem nagyon lépi át Kíev vonalát.

e/ De azt is észrevenné, hogy a nálunk talált kereszték, egyházi kegyszerek, akárcsak az építészeti alaprajzok és faragványok két irányba mutatnak: egyrészt Bizánc felé /beleértve Kíevet/, másrészt a karoling nyugat felé, s még e két vonzás egymásbaható területét is el tudná különíteni.

Látható, hogy a különféle régészetiileg megfigyelhető jelenségek egymásravetítéséből mégis csak kezd kirajzolódni egy sajátos, körülhatárolható régészeti csoport, amely ebben az összetételében csakis a Kárpátok medencéjére jellemző. Ha mindehhez hozzávennők az embertan, állattan eredményeit, s más tanulságokat is: nagy vonalakban megszilárdulna a honfoglalás és államalapítás képe, anélkül, hogy egyetlen forrást ismerünk. Még a kalandozásokra is következtetni tudnánk a nyugaton hirtelen megindult földvár és refugium építkezésekből s azok megszűntéből.

Természetesen ez a kép élettelen lenne a források nélkül. De észrevehettük, hogy kísérletünk olyan kérdést is felvetett, amiről a forrásokból nem értesülünk, ami új dolog e kor-

szak történetében: a közös műveltségű földműves alapréteg kérdése ez. Ez minket régészeket s nyilván Önöket történészeket is új kutatásra serkent.

Ezzel a példával igyekeztem megmutatni, hogy milyen fokig képes a régészet történeti események, átalakulások megközelítésére, s hol kell átadnia a szót az írott források értelmezésének. Természetesen a megrajzolt régészeti képből sok mindent elhagytam, ami nélkül soványnak hat: így például a mesterségek elemzését, a fém-munka kérdéseit, a családi élet vázlatát, stb., ám időnk megszabott. - Gondolom, s tudom, hogy a régészet nélkül e korról csak a forrásokból kibontakozó kép is szegényesebb, - bár időrendben pontosabb - mint amit e két tudományszak együttesen adhat. De hiszen épen azért vagyunk itt együtt, hogy erről kényszerítő erővel meggyőződjünk.

6./ Társadalomtörténeti kérdések. Az iménti, hiányos kép kiegészítéséül vessük fel azt a kérdést is, hogy milyen mértékben képes a régészet a társadalmi szerkezet kérdéseit megközelíteni. A példát az avar-korból veszem /v.ö. Arch.Hung.XXXIV.avar könyvem eredményeit./ Az avar temetőkből kibontakozó társadalmi kép és az avar államszervezés régészeti módszerekkel történt meghatározása jelentős mértékben tud mutatni az írott forrásokból eddig levont tanulságokon /kettős kaganátus, tizes szervezet, stb/. De e felismerések egyúttal arra is példát szolgáltatnak, hogy mennyire óvatosnak kell lennünk a néprajzi, társadalomtörténeti párhuzamok felhasználásakor, nehogy sémába fullasszuk a történelmet. Például az avar tizes rendszer legszebb párhuzama a mongol társadalomban található, de megvan a magyaroknál, székelyeknél, s máshol is. Mégis hiba lenne pl. a mongol társadalomról való tudásunkat egyszerűen rávetítettetni az avarra, mert más előzmények, más körülmények közt jött létre. Ezért csak felhívtam a párhuzamosításra a figyelmet, jórészt azért is, hogy még

érzékenyebben figyeljünk az avarkor hasonló jelenségeire s ezek szaporodtán, a hasonlóság vagy eltérés megfigyelésével, még pontosabb képét adhassuk az avar társadalomnak. A túl korai, elsietett "eredmények", a többi kutatóknál, akik esetleg megfeledkeznek ezek feltevés-voltáról, veszélyes továbbfűzéshez vezethetnek, amelyek már elszakadnak a történeti valóságtól. Példa erre, mondjuk, a honfoglalók "lovasnomáddá" való minősítése, s az erre épülő számtalan következtetés. A kérdés azonban bonyolultabb ennél s erre utal a fentebb bemutatott térképsor is, mutatván a földműveléssel való összeforrottságot. Vigyáznunk kell tehát a párhuzamok érvényesítésénél, ne hogy akarva-akaratlan ideáltípusokat alkossunk s a történelem gazdagsága helyett szegénységre, sémákra bukkanjunk. Hasonlat: a samothrakéi Niké-nek volt feje, ezt tudjuk, de ki merne rá fejet tenni, jóllehet tudjuk, hogy két szeme, orra, füle, stb. volt, csak azt nem tudjuk, hogy arányai, egyénisége, stb. hogy illeszkedtek a töredékhez.

Másik példa a régészet-történeti rekonstrukciókra. A temetőtérképek elemzése nyomán sajátos rendszert sikerült megállapítani a honfoglalók nagycsaládi életét illetően. Ezt a rendszert sikerült felfedezni annak az Árpád családnak településében is, amelynek személynevei utmutatónkul szolgálhattak /A honfoglaló magyar nép élete, Bp. 1944/:

Dunántul	Központ	Duna-Tisza köze
1. Levente /Kál birtok/ 3/4. Jutas	Árpád	4/3?/ Üllő 5/ Solt
2. Tarhos		

A fiatalabb fiúk s az idősebbek szárnya világosan megmutatkozott a településben, akár csak a temetőkben. Makkai László ugyanezt a rendszert találta meg Szolnok-Doboka honfoglaló nemzetségeinél. Indításomat követve Győr megyében s Hunyad megyében a hagyományokat őrző népi temetőkben is meg-

találták a temetkezés és a település tükörképszerű kapcsolatait. Itt tehát a régészet adott olyan kutathatót a településtörténetnek, amelynek alapjait a temetőben tisztázta.

7./ A szellemi élet kutatása régészeti módszerekkel.

Két példa: az egyik a honfoglalóink temetőiből megismert fordított másvilág-képzet. További kutatható, hogy vajon csak egyes törzsek, nemzetségek őrizték-e vagy pedig általában az öregebb nemzedék, míg a fiatalabbak már az ideológiai válság jeleit mutatják. Másik példa: a magyar-szentpáli pillérfő /Erd.Tud.Int.Évk.1946/ ábrázolása a középkori egyházba beolvadt népi hiedelmeket mutatja kézzelfogható módon/, erről törvényeink csak elvontan beszélnek/. Középkori kereszténységünket nem szabad a kor nagy szellemei /pl. Gellért, vagy Mór/ teológiájának szintjén elképzelnünk, meg kell vizsgálnunk, miként jelentkezik ez köznépi szinten!

8./ Valamit a régészeti aprómunkáról. Régészeti munkánk közben a történeti kérdések felvetése nem csupán elhatározás, vagy jószándék dolga, hanem nagyon gyakran az aprómunka során bukkannak fel lehetőségei és követelményei. Az aprómunkán nem lélektelen anyagközlésre gondolok, amely legfennebb ha az időrend, vagy típusbeosztás kérdéseihez jut el. Ezt nem tekintem aprómunkának, hanem adattári közleménynek. Inkább a látszólag jelentéktelen feladatokkal való babilódás során adódó kérdésekre gondolok. Példa: a sarló. A nyersanyag előteremtésétől /gyepvas, vagy bányászott vasérc/, feldolgozásán át a kovácsműhelyig, használatáig, tulajdonjogáig minden benne van e kis témában s még babonás használatával /pl. hason keresztbetett sarló a temetkezéskor/ is közelebb juthatunk a korhoz, amelynek földműves-asszonyai használták a sarlót. Egy-egy tárgy a kor technikai tudásának, termelés módjának és hitvilágának kérdéseit sűríti magában, s a mi feladatunk éppen az, hogy mindezt kihámozzuk belőle! Másik példa az aprómunkára: pénzverésünk kezdeteinél annak az 5-6 évnek figyelembevétele

/Századok, 1962/, amely II. Henrik bajor herceg mintául szolgáló pénzei s a magyar pénzverés eddig feltett megindulása között van. A "barbár" királyok, fejedelmek, mindig az egykoru pénz-láb és minta után verettek pénzt. Ebből az időbeli eltolódásból támadt Géza-István pénzverésének feltevése s egyuttal a nagyszentmiklósi kincs és az Árpádok királyi ötvösműhelyének összekapcsolása. E munka megindulásakor még csak sejteni sem lehetett a történeti kibontakozást, a felvetődő kérdések természetét.

9./ A régészeti aprómunka egyik veszélyéről. Kellő történeti érzék, kellő iskolázottság nélkül a régészeti megfigyelésekből tetszés-szerinti "történelem" formálható. Példának okáért abból, hogy az ötvösműhelyek, vagy fazekasműhelyek által megőrzött hagyományokat, eljárásokat népi folyamatosságnak véljük, sajátos szemponttévesztés, hamis történeti következtetés származhatik. Ilyen esetekben ugyanis rendszerint az a helyzet, hogy a jólmenő műhelyek a rájuk telepedő új, s újabb uraknak is dolgoznak. Tudjuk, hogy a későbbi hódítók is mennyire megbecsülték s dolgoztatták a művészeket, mesterembereket.

E rövid tallózásból is kiderülhetett, hogy az 1940-es évektől kezdve népvándorláskori és középkori régészetünk valóban a történetivé válás útjára lépett. Elegendő egy korábbi - egyébiránt nagyértékű dolgozat - s egy ezután következő munka egybevetése, hogy láthassuk az életszerűség, történetiség térhódítását. Boldog vagyok, hogy a kezdetnél is ott állhattam Méri István barátommal együtt, s hadd fejezzem be ezt a rövid ismertetést azzal, hogy megilletődötten idézem Szóke Béla emlékét, aki nagy képességekkel folytatta a munkát, s új lehetőséggel gazdagította kutatásunkat. Önöktől, történészeinktől pedig egyszerre kérek türelmet s türelmetlenséget: türelmet ott, ahol nem lehet, nem szabad sietnünk, türelmetlenséget ott, ahol úgy látják, a dolgok megértek, s mi tétovázunk.

László Gyula.